

źródła monastyczne

5

źródła monastyczne

5

Redaktor serii: Ks. Marek Starowieyski

starożytność

5

ŚW. BAZYLI WIELKI

PISMA

ASCETYCZNE

tom 1

WSTĘP DO ZARYSU ASCEZY

O SĄDZIE BOŻYM

O WIERZE

REGUŁY MORALNE

Przekład i opracowanie:
Ks. JÓZEF NAUMOWICZ

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Tytuły oryginału (tytuły oryginalne greckie oraz powszechnie używane tytuły łacińskie):

Λόγος εἰς τὴν ὑποτύπωσιν τῆς ἀσκήσεως (*Prooemium ad Hypotyposin*):

wyd. J. GRIBOMONT (por. Bibliografia)

Περὶ κρίματος Θεοῦ (*De iudicio Dei*): PG 31,653–676

Περὶ πίστεως (*De fide*): PG 31,676–692

Ὅροι τῶν ἠθικῶν (*Regulae morales, Moralia*): PG 31,692–869

Projekt okładki i stron tytułowych:

ANDRZEJ CIEPŁUCHA

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

L.dz.94/94, Tyniec, dnia 8.9.1994 r.

† Adam Kozłowski OSB, opat tyniecki

Wydanie I: Kraków 1994

Wydanie II – niezmienione: Kraków 2011

ISBN 978-83-7354-390-4

ISSN 1230-6711

© Copyright by TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów

ul. Benedyktyńska 37

30–398 Kraków

tel.: +48 (12) 688–52–90

tel./fax: +48 (12) 688–52–91

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl

www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów

druk@tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

SKRÓTY	7
WSTĘP	9
I. ŚWIĘTY BAZYLI Z CEZAREI – DANE BIOGRAFICZNE	10
1. Droga do życia pustelniczego.....	10
2. Bazyl i Eustacjusz z Sebasty	16
3. Pierwsze pisma ascetyczne	22
4. Organizator życia monastycznego.....	26
II. ZBIÓR PISM ASCETYCZNYCH BAZYLEGO (ZARYS ASCEZY)	31
1. Powstanie zbioru	31
2. Charakterystyka poszczególnych pism	36
a) Pisma wstępne	36
– Wstęp do Zarysu ascezy (Wstęp 6).....	36
– O sądzie Bożym (Wstęp 7)	37
– O wierze (Wstęp 8).....	40
b) Reguły moralne	42
– Reguły życia chrześcijańskiego.....	43
– Ewangelia jedyną regułą.....	45
– Pismo Święte w Regułach moralnych	47
3. Uwagi do przekładu	51
BIBLIOGRAFIA.....	53

PISMA WSTĘPNE

Wstęp do zarysu ascezy.....	63
O sądzie Bożym	67
O wierze.....	91

REGUŁY MORALNE

Spis reguł moralnych	109
Reguły moralne 1–80	115
INDEKS OSESŁAŃ I ALUZJI BIBLIJNYCH	279
INDEKS ANALITYCZNY.....	291

SKRÓTY

- BHP *Bibliothèque Hellenon Pateron*, Athenai.
- CCis *Collectanea Cisterciensia. Revue de spiritualité monastique.*
- Clavis M. GEERARD, *Clavis Patrum Graecorum*, vol. 2, Brepols–Turnhout 1974.
- JThS *Journal of Theological Studies*, London 1900–.
- PG J.-P. MIGNE (ed.), *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, Parisiis 1857–1866.
- PL J.-P. MIGNE (ed.), *Patrologiae cursus completus. Series latina*, Parisiis 1844–1855.
- POK *Pisma Ojców Kościoła*, Poznań 1924–.
- PSP *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*, Warszawa 1969–.
- RTK *Roczniki Teologiczne – Kanoniczne*, Lublin KUL.
- SCh *Sources Chrétiennes*, Paris 1941–.
- SWP J.M. SZYMUSIAK, M. STAROWIEYSKI, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 1971.

WSTĘP

Pisma ascetyczne św. Bazylego Wielkiego należały w starożytności i należą do dzisiaj, zwłaszcza na chrześcijańskim Wschodzie, do ścisłego kanonu lektur duchowych. Stanowią podstawę teologiczną całego monastycyzmu wywodzącego się z tradycji greckiej, a nadto, przez przekład łaciński, wywarły znaczny wpływ na prawodawstwo zakonne Zachodu.

Najważniejsze z nich tworzą zbiór, który ułożył sam Bazyl, nazywając go *Zarysem ascezy*. Włączył do niego sześć pism: poza *Wstępem*, dwa krótkie utwory: *O sądzie Bożym* i *O wierze*, oraz trzy najbardziej znane jego dzieła, określane mianem „reguł”: *Reguły moralne*, *Reguły dłuższe* i *Reguły krótsze*.

Niniejszy tom zawiera przekład czterech pierwszych pism zbioru. Odnajdujemy w nich dążenie Bazylego, aby szybko rodzący się w IV wieku ruch ascetyczno-pustelniczy w Azji Mniejszej zorganizować według zasad Ewangelii i Kościoła. Chociaż pisma te zostały włączone do zbioru przeznaczonego dla środowisk monastycznych, niemniej zawierają wezwania skierowane do wszystkich chrześcijan.

I. ŚWIĘTY BAZYLI Z CEZAREI – DANE BIOGRAFICZNE

Wiadomości biograficznych dostarcza nam bogaty materiał źródłowy: pisma samego Bazylego, zwłaszcza jego listy, a ponadto pisma Grzegorza z Nazjanzu (*Mowa 43 na cześć Bazylego*, listy, poematy), Grzegorza z Nyssy (*Żywot Makryny*) oraz dzieła historyków V wieku.

1. Droga do życia pustelniczego

Życie Bazylego (ok. 329–379) było związane z dwoma regionami Azji Mniejszej: Pontem i Kapadocją. Najmłodsze lata spędził w Poncie, gdzie jego rodzina dysponowała wielkimi posiadłościami. Wzrastał w rodzinie głęboko chrześcijańskiej, pamiętającej czasy męczenników. Jego przodkowie cierpieli za wiarę w czasie prześladowań Maksymina Dai. Pozbawieni swoich dóbr musieli przez ponad siedem lat ukrywać się w pontyjskich lasach i górach¹. Bazyli ze czcią wspominał swą babkę Makrynę, która przekazała mu pamięć o Grzegorzu Cudotwórcy (+ ok. 270), biskupie Neocezarei w Poncie, wielkim misjonarzu tego kraju i *gorliwym* uczniu Orygenesesa. Powo-

¹ Por. GRZEGORZ Z NAZJANZU, *Mowa 43,6*, przekł. 479. Chodzi o rodzinę ze strony ojca, zamieszkałą w Poncie. O cierpieniach Makryny Starszej w czasie prześladowań wspomina także Grzegorz z Nyssy, w *Żywocie Makryny* 2 (SCh 178, 142n). Również rodzina jego matki Emelii, pochodząca z Kapadocji, cierpiała w czasie prześladowań, zob. *Tamże*.

ływał się także na to, iż jako dziecko poznał w rodzinie Pismo Święte i otrzymał świadectwo prawdziwej wiary².

Głębokie wychowanie religijne złączyło się w jedno u Bazylego z ogromną kulturą. Zdobył on znakomite wykształcenie: najpierw w domu u boku ojca – retora, potem w renomowanych szkołach: w Cezarei Kapadockiej, w Konstantynopolu, oraz przez 5 lub 6 lat w ówczesnej stolicy retoryki i filozofii, Atenach. W 356 roku (data przybliżona) Bazyli niespodziewanie przerywa studia, opuszcza Ateny, i jak „okręt wypełniony nauką”³ powraca do ojczyzny.

Porzuca studia z określonych jasno powodów. „Opuściłem Ateny dla rozgłosu twojej filozofii” – pisał w liście do Eustacjusza⁴, który w jego ojczystym kraju propagował życie monastyczne, do którego skłonił także rodzinę Bazylego. Ateńskiego studenta pociąga zatem – nazywane

² Por. *O sędzie Bożym* 1. Por. także *List* 223,3: „Pojęcie Boga, jakie od dzieciństwa przejąłem od świętobliwej mej matki i babki Makryny, zachowałem bez zmian” (przekł. W. KRZYŻANIAK, 253); *List* 204,6: „Zostaliśmy wychowani przez bogobojną babkę..., wielbną Makrynę. Dzięki niej poznaliśmy wypowiedzi Świętobliwego Grzegorza (*tj.* Cudotwórcy), które zachowywała ona z ustnego przekazu; strzegła ich sama i mnie małego jeszcze chłopca, kształciła i wychowywała według zasad pobożności” (przekł. *tamże*, 219); *List* 210,1: „Tutaj (okolice Neocezarei) wychowywałem się pod okiem mej babki” (przekł. *tamże*, 222).

³ GRZEGORZ Z NAZJANZU, *Mowa* 43,24, przekł. 491. O studiach w Atenach i o zawiązanej tam serdecznej przyjaźni Bazylego z Grzegorzem z Nazjanzu, zob. *Tamże*, 14–24, przekł. 484–491. Zob. także J. SZYMUSIAK, *Grzegorz Teolog. U źródeł chrześcijańskiej myśli IV wieku*, Poznań 1965, 41–72.

⁴ *List* 1, przekł. W. KRZYŻANIAK, 28.

wówczas „filozofią” – dążenie do doskonałości realizowane w życiu pustelniczym. Przez pewien czas pozostaje w Cezarei Kapadockiej zajmując się retoryką. Przeżywa jednak prawdziwe nawrócenie, które opisuje w *Liście* 223. Było to „ocknięcie się jakby z głębokiego snu” i „zwrócenie się ku zadziwiającemu światłu prawdy Ewangelii”. Dzięki Ewangelii poznaje, iż „najbardziej skutecznym sposobem dojścia do doskonałości jest wyzbycie się swego mienia, wspólnota z cierpiącymi niedostatek braćmi, całkowite uwolnienie się od trosk życiowych”⁵. Postanawia najpierw znaleźć braci, którzy realizują taką drogę życia. Szuka kontaktu z rozślawionym Eustacjuszem. Gdy to mu się nie udaje, odbywa podróż do ośrodków życia pustelniczego na Wschodzie (podróż przypadła zapewne na rok 357). Tam spotyka ascetów żyjących ideałami Ewangelii: „Znalazłem wielu takich ludzi za mego pobytu w Aleksandrii, wielu w pozostałych stronach Egiptu, a jeszcze innych w Palestynie, w nizinnej części Syrii i w Mezopotamii. W podziw wprawiała mnie ich wstrzemięźliwość w posiłkach, w podziw wprawiała mnie ich odporność na trudy, poruszyła mną ich wytrwałość w modlitwach i sposób, w jaki przewyciężają znużenie, zawsze zachowując podniosły i niezachwiany nastrój, o głodzie i pragnieniu, w chłodzie i przy braku przyodziewku”⁶. Zwłaszcza na pustyniach egipskich kwitło wówczas życie pustelni-

⁵ *List* 223,2, przekł. tamże, 252.

⁶ *List* 233,2, przekł. W. KRZYŻANIAK, 251. Opisując swoją podróż na Wschód w *Liście* 1, Bazyli podaje, iż dotarł do Syrii, potem podjął „długą i uciążliwą podróż do Egiptu” i zatrzymał się w Aleksandrii (przekł. W. KRZYŻANIAK, 29).

cze i klasztorne. Z pewnością Bazyli nie spotkał Antoniego (+ 356), jednej z głównych postaci rodzącego się monastycyzmu. Prawdopodobnie nie dotarł do Górnego Egiptu, gdzie działały wspólnoty założone przez pierwszego prawodawcę zakonnego, Pachomiusza (+ ok. 346)⁷. Widział jednak wielu ascetów, których cnoty i surowość praktyk pociągnęły go i których sposób życia postanowił naśladować⁸.

Po powrocie przyjmuje w Cezarei chrzest z rąk biskupa Dianiosa (jeszcze w roku 357 lub w następnym) i udaje się do rodzinnego Pontu, by tam założyć pustelnię i prowadzić życie według zasad Ewangelii.

Porzucenie studiów i świetnie zapowiadającej się kariery retora oraz obranie życia ascetycznego wiązało się także ze zmianami, jakie zaszły w jego rodzinie. Matka i rodzeństwo, wkrótce po śmierci ojca, przeżyli podobne „nawrócenie” do życia doskonałego. Wycofali się około 352 roku do pontyjskich posiadłości w Annisach, tworząc małe wspólnoty ascetyczne. Pierwszą była wspólnota żeńska, którą tworzyły matka Emmelia, najstarsza jej córka Makryna oraz służące, które stały się teraz siostrami. Wspólnota prowadziła życie wśród modlitwy, śpiewu psalmów i pracy, rozłożonych regularnie we dnie i w nocy. Ważną też była pomoc okazywana ubo-

⁷ O św. Antonim, zob.: ŚW. ATANAZY ALEKSANDRYJSKI, *Żywot świętego Antoniego*, przekł. E. DĄBROWSKA, wstęp E. WIPSZYCKA, ŻrMon 35, Kraków 2008. O Pachomiuszu i jego regule, zob. *Starożytne reguły zakonne*, red. M. STAROWIEYSKI, PSP 29, Warszawa 1979, 27–71.

⁸ Por. *List* 223,2n, przekł. W. KRZYŻANIAK, 252.

gim i chorym. W pobliżu założył pustelnię Naukracjusz, który miał ze sobą kilku starców i pomagał także wspólnocie żeńskiej. Również młodszy brat Piotr – późniejszy biskup Sebasty – prowadził życie w samotności i ubóstwie. Ascetyczne życie rodziny nie pozostało bez wpływu na Bazylego⁹. To energiczna i mądra siostra Makryna – jak zaznacza Grzegorz z Nyssy – „przyciągnęła go szybko do ideału filozofii”¹⁰.

W 358 roku Bazyli dołącza do ascetycznych wspólnot założonych przez jego rodzinę w Annisach¹¹. Tworzy pustelnię w miejscu odosobnionym, trudno dostępnym, u stóp wysokiej góry pokrytej gęstym lasem. Prowadziła do niej tylko jedna droga, ponieważ miejsce było otoczone z jednej strony górą, a z innych wartką rzeką oraz wąwozami. Niedaleko, po drugiej stronie rzeki Irys przebywała jego matka i siostra. Położenie swojej pustelni

⁹ O pustelniach i wspólnotach, założonych przez rodzinę Bazylego w Poncie, zob. GRZEGORZ Z NYSSY, *Żywot Makryny* 5–9.10, SCh 178, 156–170, 176–180.

¹⁰ *Żywot Makryny* 6, SCh 178, 162. Natomiast w pismach Bazylego nie zachowała się żadna wzmianka o roli Makryny Młodszej w jego życiu.

¹¹ Annisy – jedyna wzmianka o tej miejscowości występuje w *Liście* 3,2 Bazylego w formie *en Annisois*, lub – według innych rękopisów – *en Annesois*, *en Anesois*. Miejscowość nosiła więc nazwę Annisois, lub: Annesois, Anesois, (Ta) Annisa. Dlatego nazwę tę współczesne opracowania podają w różnej formie. Przyjmujemy nazwę *Annisy* (podobnie W. KRZYŻANIAK, 41). Miejscowość jest identyfikowana z dzisiejszą wsią Sonusa w Poncie. H. Huxley próbował dowieść, iż chodzi o miejscowość w Kapadocji; *Saint Basil the Great and Anisa*, *Analecta Bollandiana* 107 (1989), 30–32.

opisał Bazyli w liście Grzegorzowi z Nazjanu. Zachwycał się urokiem tego miejsca, zwłaszcza udzielającym się spokojem, niezbędnym w dążeniu do życia doskonałego. Opis, zawierający reminiscencje z literatury klasycznej, świadczy o wrażliwości na piękno natury. Otwiera też – tworzona później przez wieki – swego rodzaju „monastyczną poezję”, przedstawiającą miejsca klasztoru jako „loca amoena”¹².

W następnym liście, wysłanym z pontyjskiej pustelni do Grzegorza z Nazjanu, Bazyli opisał swoje pustelnicze życie, tworząc pierwszy program ascetyczno-monastyczny (*List 2*). Podkreśla rolę spokoju i odosobnienia, wartość medytacji Pisma Świętego, modlitwy i pracy. Pobyt w pustelni staje się – w jego ujęciu – czasem bardzo szczęśliwym: „Cóż szczęśliwszego... zaraz z nastaniem dnia wstać do modłów i wielbić Stwórcę śpiewem hymnów? A potem, z świetlistym rozbłyśnięciem słońca, wziąć się do pracy, wciąż z nieodłączną do Boga modlitwą, i hymnami zaprawiać trud niczym solą? Pokrzepiająca moc hymnów szczerze bowiem obdarza duszę pogodą i uwalnia ją od trosk. Spokój jest więc dla duszy początkiem oczyszczenia”¹³.

Serdeczny przyjaciel Bazylego, Grzegorz z Nazjanu, z którym zapoznał się i zaprzyjaźnił w szkole w Cezarei

¹² Bazyli opisuje swą pustelnię w *Liście 14* (przekł. J. STAHR, [w:] GRZEGORZ Z NAZJANU, *Listy*, POK 15, 300–302). Grzegorz parodiuje opis pontyjskiej pustelni Bazylego w *Liście 4* (przekł. J. STAHR, *Tamże*, 5–8). Por. F. SUSO, wstęp do: BASILIUS VON CAESAREA, *Die Mönchsregeln*, St. Ottilien 1981, 17n.

¹³ *List 2,2*, przekł. W. KRZYŻANIAK, 34.

i Atenach, wielokrotnie przynaglany przybywa wreszcie do pontyjskiej pustelni. Odtąd razem zgłębiają Ewangelię, współzawodniczą w walce o cnotę. Prowadzą życie surowe, trudne, pełne wyrzeczeń. Gorliwi asceci o mało nie straciliby życia, zapewne z głodu, wyczerpania i zbyt surowych warunków, gdyby – jak pisze Grzegorz z Nazjanzu – nie zjawiała się matka Bazylego Emmelia, „ta zacna żywicielka biednych” i „na czas nie wyrwała” ich stamtąd¹⁴. Młodzi asceci zapewne na krótki czas zmienili miejsce. W sumie jednak Bazyli przebywał w pustelni, utworzonej w rodzinnych posiadłościach w Poncie – jak wspominał w liście do mieszkańców Neocezarei – „przez wiele lat”¹⁵. Można w przybliżeniu stwierdzić, iż prowadził tam życie anachoreckie od 358 do 365 roku. Należy odjąć jedynie kilka przerw, kiedy był powoływany do pomocy biskupowi w Cezarei lub przebywał w innych miejscach.

Widzimy więc, iż Bazyli włączył się w ruch ascetyczno – pustelniczy, który ogarnął już Egipt, Syrię i żywołowo rozwijał się w Azji Mniejszej. W tym ostatnim regionie ruch ten ukształtował – albo zdobył w nim jedynie dominującą rolę – Eustacjusz z Sebasty (ok. 300 – ok. 377). Powiedzmy o nim nieco więcej, gdyż wpłynął on na działalność Bazylego.

2. Bazyli i Eustacjusz z Sebasty

O Eustacjuszu pisze historyk Sozomen, iż „pośród Armeńczyków i Paflagończyków oraz mieszkańców

¹⁴ Por. GRZEGORZ Z NAZJANZU, *List* 5,4, przekł. Stahr, POK 15, 9.

¹⁵ *List* 210,1, przekł. W. KRZYŻANIAK, 222.

Pontu podobno pierwszy zaczął praktykować życie mnicha¹⁶. Około 30 lat starszy od Bazylego, był u początków rodzącego się ruchu ascetycznego we wschodniej części Azji Mniejszej. Z pewnością znał monastycyzm egipski, kształcił się bowiem w Aleksandrii, a później odwiedzał ośrodki monastyczne na Wschodzie. W rodzinnym kraju swoim radykalizmem oraz entuzjazmem dla życia ascetycznego pociągnął wielu uczniów. W długotrwałej życzliwości pozostawała z nim rodzina Bazylego, która starała się żyć w duchu jego ideałów, rozdzielając swe dobra wśród ubogich i zakładając pustelnie w Annisach. Sam Bazyli – jak mówi – znał go „od dziecka”¹⁷. Gdy zaś po powrocie z Aten rozpoczynał życie ascetyczne, z nim najpierw szukał kontaktu. Za jego przykładem (lub jego śladami, jak pisze w *Liście 1*) udał się do wielkich ośrodków monastycznych na Wschodzie.

Eustacjusz nie pozostawił żadnych pism, nie pisali też o nim jego uczniowie. Także od Bazylego niewiele można o nim samym się dowiedzieć. Gdy bowiem Eustacjusz stał się jednym z przywódców duchoburców, którzy przeczyli równości Ducha Świętego z Ojcem i Synem, Bazyli, po nieudanych próbach przekonania swego mistrza, ze-

¹⁶ SOZOMEN, *Historia Kościoła* 3,14, przekł. S. KAZIKOWSKI, 182. Por. J. GRIBOMONT, *Św. Bazyli ewangeliczny rewolucjonista*, RTK 27 (1980), z. 4, 183–198; Tenże, *Eustathe de Sébaste*, [w:] Tenże, *Mélanges*, 95–106. Tenże, *Eustathe le Philosophe et les voyages du jeune Basile de Césarée*, tamże, 106–116; Ch.A. FRAZEE, *Anatolian Ascetism in the Fourth Century. Eustathios of Sebastea and Basil of Caesarea*, *The Catholic Historical Review* 66 (1980), 16–33; SWP, 139n.

¹⁷ *List* 244,1.8.

rwał z nim w 375 roku¹⁸. W zapomnienie musiały pójść wieloletnie związki, jakie istniały między młodym ascetą a pierwszym krzewicielem życia monastycznego w Poncie. Z korespondencji pomiędzy nimi, prawdopodobnie bogatej, pozostał w zbiorze Bazylego jedynie *List* 1, którego adresat był ukryty pod imieniem niejakiego Eustacjusza Filozofa oraz *List* 223, który opisuje i poświadcza zerwanie, jakie nastąpiło w 375 roku¹⁹.

Interesującym źródłem dotyczącym początków ruchu monastycznego w Azji Mniejszej są dokumenty synodu w Gangra (stolica Paflagonii) z około 341 roku²⁰, potępiające surowy ascetyzm „eustacjan”. Zarzucano im, iż chcą tworzyć oddzielny Kościół i oddzielną liturgię, że „porzucają domy Boże i kościoły”, a nabożeństwa odprawiają w prywatnych domach. Oskarżano ich o odrzucanie instytucji małżeństwa i rodziny: „Eustacjanie

¹⁸ Eustacjusz był uczniem Ariusza w Aleksandrii (por. Bazyl, *List* 130,1). Potem – przez konformizm lub słabą orientację doktrynalną – podpisywał różne wyznania wiary, które nie były wierne symbolowi nicejskiemu. Pierwszą polemikę z duchoburczymi tezami Eustacjusza podjął Bazyl w 372 roku (por. *List* 99).

¹⁹ Hipotezę o zaginięciu korespondencji między Bazylim i Eustacjuszem wysunęła M. Forlin Patrucco, w: BASILIO DI CESAREA, *Le lettere*, 39n i 249n.

²⁰ Rok 341 jako najbardziej możliwą datę synodu przyjmował J. Gribomont, por. *Święty Bazyl ewangeliczny rewolucjonista*, RTK 27 (1980), z. 4, 185n. Inni autorzy przesuwają tę datę na lata 50. IV wieku lub nawet późniejsze, por. J.P. FEDWICK, *A Chronology of the Life and Works of Basil of Caesarea*, [w:] Tenże (ed.), *Basil of Caesarea*, 14, przyp. 4; T.D. BARNES, *The Date of the Council of Gangra*, JThS NS 40 (1989), 121–124.

potępiają małżeństwo i twierdzą, iż żaden żyjący w małżeństwie nie może mieć nadziei u Boga..., w domu żonaty nie chcą się modlić”. Synod w Gangra uznał także za niebezpieczny nakaz całkowitego wyzbycia się posiadania czy włączanie do ruchu niewolników. Inne zastrzeżenia synodu dotyczyły praktyki postów (eustacjanie postują w niedzielę), ubioru („Gardząc zwyczajnym strojem wprowadzają nowe szaty”; kobiety strzygą włosy i wdziewają męskie ubrania). List synodalny wyjaśniał nadto istotę prawdziwej ascezy, wskazując na wartość oderwania się od rzeczy doczesnych, na wstrzemięźliwość i dziewictwo, praktykowane zgodnie z nauką Kościoła²¹.

Uważa się, że obraz ruchu ascetycznego, jaki rysują nam dokumenty synodu z Gangra, nie jest w pełni obiektywny, że zarzuty są przesadzone, albo dotyczą skrajnych odłamów tego ruchu. Rzeczywiście, w IV wieku przy spontanicznie rozwijającym się życiu monastycznym trudno mówić o jednorodnym ruchu. Sama nazwa „ruch” może być zresztą myląca, bo zakłada jednolitą formę działania oraz pewną organizację. Nawet w najbliższym otoczeniu Eustacjusza rodziły się przeciwstawne tendencje lub skrajne postawy. Przykładem jest Aariusz z Pontu (ok. 300–375), który nie mógł zrozumieć, że doskonałość można realizować wykonując pospolite prace i przebywając „wśród świata”. Dlatego nie podjął się prowadzenia przytułku dla ubogich, zerwał ze swym mistrzem

²¹ Tłum. dokumentów synodu z Gangra: A. BOBER, *Asceza – uczłowieczenie czy odczłowieczenie w świetle źródeł wczesnego chrześcijaństwa*, 114–116. Por. J. GRIBOMONT, *Le Concile de Gangres*, [w:] Tenże, *Mélanges*, 21–25.

i założywszy „społeczność powściągliwych”, włóczył się z nią po lasach i górach. Głosił poglądy, które mają wiele punktów stycznych z wcześniejszym opisem ruchu ascetycznego w Gangra. Tego rodzaju przypadkami zajmowali się ojcowie synodalni; nie wymieniali Eustacjusza po imieniu, ale potępiali skrajne postawy „eustacjan”²². Po synodzie Eustacjusz, jak się wydaje, mógł nadal działać, a w 356 został biskupem Sebasty. Pod jego wpływy dostała się też rodzina Bazylego, kultywująca najczystsze tradycje chrześcijańskie.

Bazyli o synodzie w Gangra nie czyni żadnej wzmianki, ale w jego dziełach, zwłaszcza w *Regułach moralnych*, jest widoczna linia synodalnych wskazań dotyczących istoty prawdziwej ascezy, zgodnej z nauką Kościoła. Zarazem, autor ten, zwłaszcza podczas pobytu w pustelni, zachowywał ściśle związki z samym Eustacjuszem. „Ileż to razy nawiedzałeś nas podczas pobytu nad rzeką Irys...” – pisał do niego w roku 375 (*List* 223,5). Słusznie jednak zauważa R. Pouchet, iż Eustacjusz nie pełnił funkcji przełożonego pontyjskich wspólnot. Był przyjmowany tylko jako przyjaciel, który odwiedza przyjaciół, „starzec”, który doradza i dzieli się doświadczeniem. Wspólnota w Annisach od samego początku posiadała autonomię. Z czasem Bazyli

²² Podobną sugestię podaje Sozomen: „Z powodu zbyt wielkiej skrupulatności popadł Eustacjusz w niedorzeczą wprost manię wprowadzania i przestrzegania przepisów całkowicie niezgodnych z prawami Kościoła. Inni uwalniają go od tego zarzutu, obwiniają natomiast niektórych spośród jego uczniów” (*Historia Kościoła* 3,14, przekł. S. KAZIKOWSKI, 183).

zdołał wpłynąć w prowincji i z kolei on był proszony, by udzielać porad duchowych²³.

Wpływ Eustacjusza na początki życia pustelniczego w Azji Mniejszej, a także na samego Bazylego, jest niezaprzeczalny, choć dokładne ustalenie jego zakresu jest dziś rzeczą prawie niemożliwą. Z pewnością przesadna była pogłoska, którą podaje Sozomen: „Upierają się niektórzy, że dziełem jego (tj. Eustacjusza) jest *Księga ascezy*, powszechnie przypisywana Bazylemu z Kapadocji”²⁴. Niewątpliwie bazylikańskie były pisma skierowane do środowiska ascetów eustacjan, w którym autor przecież przebywał. Były to jednak pisma oryginalne. Ponadto, ich wielka rola polegała na tym, że porządkowały one działający dosyć żywiołowo ruch ascetyczny – zakonny²⁵, stworzyły mu podstawy biblijne i teologiczne oraz nadały trwałą, logicznie wprowadzoną i umotywo-

²³ R. POUCHET, *Basile le Grand et son univers d'amis d'après sa correspondance*, Roma 1992, 92.

²⁴ SOZOMEN, *Historia Kościoła* 3,14, S. KAZIKOWSKI, 182. Słusznie dowodził J. Gribomont, że postawa Bazylego wobec monachizmu jest zrozumiała jedynie w kontekście tradycji eustacjan, często w opozycji do niej (*Saint Basile et le monachisme enthousiaste*, [w:] Tenże, *Mélanges*, 43–64).

²⁵ Z radykalnego skrzydła eustacjan rozwinie się w Azji Mniejszej, w pełni po śmierci Bazylego, znana sekta wędrownych ascetów messalian, zob. J. GRIBOMONT, *Le monachisme au IV s. en Asie Mineure: de Gangres au Messalianisme*, [w:] Tenże, *Mélanges*, 26–41; A. BOBER, *Asceza – uczłowieczenie czy odczłowieczenie w świetle źródeł wczesnego chrześcijaństwa*, 116–119; SWP 281n; C. STEWARD, „Working the Earth of the Heart”. *The Messalian Controversy in History, Texts, and Language to 431*, Oxford 1991.

waną formę, która przetrwała wieki. Stąd słuszne i uzasadnione jest nazywanie Bazylego twórcą monastycyzmu w Azji Mniejszej.

3. Pierwsze pisma ascetyczne

Ascetę i pustelnika ukrytego w Poncie szybko spotykają nieoczekiwane zadania w Kościele, od których się nie uchyla. Na początku 360 roku biskup Cezarei Dianios wzywa go, aby współuczestniczył wraz z nim w dyskusji dogmatycznej podczas synodu w Konstantynopolu. Wówczas też, w 360 roku, zostaje ustanowiony lektorem w Kościele w Cezarei.

Nie wiadomo dokładnie, jaką rolę odegrał Bazyli na synodzie w 360 roku u boku biskupa Dianiosa²⁶. Zawsze jednak wyrażał sądy dosyć surowe o postawie uczestników synodu, którzy zgodzili się na mało jasną formułę wiary. Bolał także z powodu biskupa Dianiosa, który podpisał półariański symbol (choć nie zamierzał odrzucić wyznania nicejskiego)²⁷. Po synodzie Bazyli wraca do pustelni nad rzeką Irys.

Wraz z nim przebywa w Annisach Grzegorz z Nazjanzu, który w późniejszym liście do Bazylego w ten sposób wspominał swój pobyt: „Kto mi da owe psalmów śpiewanie i czuwanie i modlitewne do Boga wzloty i ów jakby niematerialny, bezcielesny żywot? Kto owo zbratanie i zlanie dusz, które ty przebóstwiałeś i wzwyż dźwiga-

²⁶ Por. St. GIET, *Saint Basile et le concile de Constantinople de 360*, JThS 6 (1955), 94–99.

²⁷ Por. *List* 51,2, przekł. W. KRZYŻANIAK, 92n.

łość? Kto owe zawody o cnotę, ową zachętę, którą utrwaliliśmy pisanymi regułami i prawidłami? Kto mi da to zatapianie się w słowach Bożych i światło, znajdowane w nich pod wodzą Ducha? Albo, by wspomnieć rzeczy mniejsze i marniejsze, kto – owe prace dzienne i mozoły, zbieranie drwa, łamanie kamieni, sadzenie drzew i nawadnianie? Kto ten jawor złoty,... który ja zasadziłem?”²⁸

W powyższych wspomnieniach zwraca uwagę wzmianka o „pisanych regułach (*horoi*) i prawidłach (*kanones*)”. J. Gribomont identyfikuje wspomniany utwór z *Regułami moralnymi*. Jest to bowiem jedyne pismo, które Bazyli nazwał *horoi* (reguły). Świadcstwo Grzegorza pozwala datować jego powstanie na około 360 rok²⁹.

W tym samym czasie – jak sądzi J. Gribomont – powstaje traktat *O sędzie Bożym*³⁰. Przedstawiona w nim sytuacja Kościoła rozdartego niezgodą, podziałami i sporami, odpowiada wydarzeniom tego okresu. Można w piśmie widzieć echo doświadczeń Bazylego związanych z obecnością na synodzie w Konstantynopolu. Autor wspomina także, iż dramatyczna sytuacja zapanowała zwłaszcza „teraz, gdy pojawili się anomejczycy”. Pojawienie się skrajnego skrzydła neoarian wywołało rzeczywiście wielki wstrząs i zamieszanie.

Należy w tym miejscu podać – za J. Gribomontem – pełniejsze uzasadnienie, iż oba pisma, *Reguły moralne* i *O sędzie*, zostały zredagowane przez młodego ascetę

²⁸ List 6, przekł. J. STAHR, POK 15, 11.

²⁹ *Histoire du texte*, 257n.

³⁰ Tamże, 287.

około 360 roku. Niektórzy bowiem badacze umieszczają ich powstanie w latach późniejszych: bądź po roku 370, w pierwszych latach biskupstwa Bazylego³¹ bądź w ostatnich latach życia biskupa Cezarei, około 378 roku³². Pisma te – twierdzą ci badacze – dowodzą wielkiej dojrzałości ducha, doświadczenia pastoralnego i teologicznej głębi, których Bazyli nie mógł mieć w 30 roku życia, będąc w dodatku człowiekiem świeckim; ponadto ujawniają one wielki autorytet autora, udzielającego wskazań nie tylko ludziom świeckim, ale również kapłanom i biskupom.

Należy jednak zwrócić uwagę na to, co mówi św. Bazyli o sobie w piśmie *O sądzie Bożym*: wylicza swe doświadczenia dzieciństwa oraz lat studenckich, mówi o podróżach (chodzi o podróże związane ze studiami oraz poznaniem życia monastycznego), ale nie wspomina ani słowem o istnieniu klasztorów, o posłudze pasterskiej czy o biskupstwie. Przedstawia się jako prosty wierny, zgorzszony podziałami w chrześcijaństwie, zwłaszcza w momencie, gdy rozszerzyła się herezja anomejczyków. Mówi, że długo czekał, aż inne osoby, bardziej kompetentne, odwołają się do Ewangelii, by poprowadzić chrześcijan do

³¹ Tak sugeruje J.P. Fedwick, w: *A Chronology of the Life and Works of Basil of Caesarea*, [w:] Tenże (ed.), *Basil of Caesarea*, t. 1, 14; *A Brief Analysis of Basil's two Prefaces to the Moralia*, [w:] *Mémorial J. Gribomont*, 223–231.

³² Jest to teza, której bronił L. Lèbe, w: *Saint Basile et ses „Règles morales”*, *Revue Bénédictine* 75 (1965), 196; *Saint Basile. Note à propos des Règles morales*, tamże 76 (1966), 116–118. J. Gribomont odrzuca tę opinię w: *Notes biographiques sur S. Basile le Grand* (Tenże, *Mélanges*, 137n.

jedności. Przemawia nieśmiało; jeżeli powołuje się na jakieś autorytety, to niemal zawsze chodzi mu o autorytet Pisma Świętego.

Podobnie treść *Reguł moralnych* odpowiada pierwszym doświadczeniom pustelniczym Bazylego. W piśmie widać wyraźnie odpowiedź na problemy środowisk ascetycznych pozostających jeszcze pod wpływem Eustacjusza. Nie porusza ono natomiast spraw, jakie nieco później stały się znamienne dla klasztorów bazyliańskich.

Należy zatem przyjąć, iż *Reguły moralne* oraz *O sądzie Bożym* są pierwszymi pismami Bazylego, powstałymi w czasie pobytu autora w pustelni nad rzeką Irys około 360 roku³³. Chociaż były one skierowane nade wszystko do środowisk ascetycznych, niemniej uwzględniały zasady dotyczące całego życia chrześcijańskiego. Obok tych dwóch pism (nie licząc listów), powstałych w pontyjskiej pustelni, omawiany autor stworzył we współpracy z Grzegorzem z Nazjanzu zbiór wyciągów z pism Orygenesa (*Filokalia*), poświęconych głównie zasadom hermeneutyki Pisma Świętego i problemowi wolnej woli.

4. Organizator życia monastycznego

W 362 roku biskupem w Cezarei Kapadockiej zostaje Euzebiusz, następca Dianiosa. Bazyli w tym samym

³³ Ostatni badacze popierają tezę J. Gribomonta, iż *De iudicio* i *Moralia* powstały raczej około 360 niż w późniejszym okresie, por. K. KOSCHORKE, *Spuren der alten Liebe. Studien zum Kirchenbegriff des Basilius von Caesarea*, Freiburg 1991, 43–49; R. POUCHET, *Basile le Grand et son univers d'amis*, 179.

roku otrzymuje święcenia kapłańskie³⁴ i rozpoczyna pracę duszpasterską u boku biskupa, ale nie trwa ona długo. Pojawiają się bliżej nam nieznane nieporozumienia³⁵. W obronie Bazylego stają mnisi, wśród których cieszył się ogromnym szacunkiem. Chcąc uniknąć zamieszania i rozłamu, wycofuje się na początku 363 roku ponownie do pontyjskiej pustelni.

Wraca do Pontu w nowej roli. Wówczas bowiem – pisze o nim Grzegorz z Nazjanzu – „objął zwierzchnictwo nad tamtejszymi klasztorami”, ponadto nadal „kształtował i rozwijał ideał życia pustelniczego”³⁶. Jeśli przyjąć dokładnie te słowa, należy stwierdzić, iż został on przyjęty jako swego rodzaju przełożony wspólnot pontyjskich, co mogłoby świadczyć o autorytecie, jaki szybko zdobył w środowisku ascetycznym.

W Poncie pozostaje około dwóch lat (363–365). Utrzymuje nadal kontakty z biskupem Eustacjuszem, który zdaje się coraz więcej energii poświęcać kwestiom teologicznym. Na prośbę Eustacjusza, innych biskupów oraz mnichów pisze rozprawę teologiczną *Przeciw Eunomiuszowi*. Już wcześniej, zapewne od synodu w Konstantynopolu w 360 roku, zamierzał odpowiedzieć na naukę

³⁴ Ponieważ brak jest dokładnych podstaw źródłowych, historycy umieszczają datę święceń kapłańskich Bazylego w 362 lub 364 roku. Rok 362 przyjmuje R. Pouchet, który stara się uzasadnić takie datowanie (*Basile le Grand et son univers d'amis*, 129–135). Za powyższym opracowaniem przyjmuje również dalsze daty: Bazyli opuszcza Cezareę – na wiosnę 363 i powraca do niej – w połowie 365 roku.

³⁵ Por. GRZEGORZ Z NAZJANZU, *Mowa* 43,28, przekł. 493.

³⁶ *Mowa* 43,29, przekł. 294.

Eunomiusza, ale, jak pisze Focjusz³⁷, nie miał dostępu do *Apologii* napisanej przez przywódcę anomejczyków.

W 365 roku Bazyli – dzięki pośrednictwu Grzegorza z Nazjanzu³⁸ – powraca do Cezarei, by pozostać współpracownikiem Euzebiusza. Odtąd, przez pięć lat, współpraca kapłana z biskupem układa się w najserdeczniejszej zgodzie, harmonii i przyjaźni. W czasie współrzędów z biskupem Bazyli troszczy się o Kościół, reformuje liturgię, organizuje sławną akcję charytatywną w czasie głodu w Kapadocji w 369 roku. Nie zapomina również o życiu monastycznym. Grzegorz z Nazjanzu pisze, iż wówczas troska Bazylego o Kościół wyrażała się m.in w „ustanawianiu praw pisanych i niepisanych dla mnichów”³⁹. To krótkie zdanie pozwala stwierdzić, iż Bazyli odwiedzał wspólnoty zakonne⁴⁰, udzielał im porad, wskazówek, nakazów, ustanawiał też zasady, które później zebrał w księgę. Na ten okres przypada powstanie pierwszej wersji *Asketikonu* (ok. 368 roku), składającego się z pytań i odpowiedzi spisanych w czasie odwiedzin klasztorów.

W 370 roku, po śmierci biskupa Euzebiusza, Bazyli zostaje wybrany jego następcą w Cezarei. Okazał się mądrym i zdolnym zarządcą diecezji oraz wielkim

³⁷ *Biblioteka, cod.* 137, przekł. O. JUREWICZ, Warszawa 1986, t. 1, 203.

³⁸ Por. GRZEGORZ Z NAZJANZU, *List* 19 (do Bazylego Wielkiego), przekł. J. STAHR, POK 15, 32–33.

³⁹ *Mowa* 43,34, przekł. 496.

⁴⁰ Por. *List* 223,5: „Nawiedziłem wspólnoty braci, noce na modlitwach tam spędzając i sam głosząc Boga i słuchając o Nim kornie...” (przekł. W. KRZYŻANIAK, 255).

obroncą wiary. Ta działalność kapadockiego biskupa jest zbyt znana, by przypominać ją we wstępie do pism ascetycznych. Warto jednak zaznaczyć, że nie zerwał wówczas łączności ze światem ascetów i mnichów. Pozostał w tym środowisku ojcem, opiekunem i duchowym mistrzem. Włączał mnichów do życia diecezji. Powierzył im zadanie prowadzenie miasteczka, które założył koło Cezarei, a które lud nazwał Bazyliadą, złożonego z domów dla ubogich i pielgrzymów oraz szpitali. Ponadto odwiedzał nadal wspólnoty mnichów, zakładał klasztory. Wysyłał do nich listy, pomagał w trudnościach, rozwiązywał problemy. Dzięki temu udało się mu nadać właściwy charakter życiu ascetycznemu w Poncie i Kapadocji. Gdy umierał w 379 roku⁴¹, pozostawiał po sobie ogromne dzieło – opracowaną i sprawdzoną w życiu koncepcję życia monastycznego, która z czasem rozprzestrzeniła się na całym chrześcijańskim Wschodzie.

Grzegorz z Nazjanzu w mowie wygłoszonej w pierwszą rocznicę śmierci Bazylego wśród największych zasług zmarłego wymienił to, iż stworzył klasztory, które łączyły różne formy życia według zasad Ewangelii: „Życie pustelnicze i życie poświęcone wśród ludzi przeważnie ścierały się ze sobą i trudno je było pogodzić... Bazyli wspaniale pojednał i stopił je ze sobą wzajemnie, budując siedziby dla ascetów i pustelników, w niewielkiej odległości od mnichów wspólnie żyjących i tych, którzy obcuja z wier-

⁴¹ Tradycyjne datowanie śmierci Bazylego na 1 stycznia 379 roku podważa P. Maraval, dowodząc, iż biskup Cezarei zmarł w 377 roku; w: *La date de la mort de Basile de Césarée*, *Revue des Études Augustiniennes* 34 (1988), 25–38.

nymi. I nie otoczył ich jakby murem ani nie rozdzielił jednych od drugich, lecz ściśle połączył i związał ze sobą, aby ani kontemplacja nie odrywała od wspólnoty, ani życie praktyczne od kontemplacji; aby jak ziemia i morze, które uzupełniają się wzajemnie, dążyli razem ku jednej chwale Boga”⁴².

II. ZBIÓR PISM ASCETYCZNYCH BAZYLEGO (ZARYS ASCEZY)

1. Powstanie zbioru

Najważniejsze swoje pisma ascetyczne Bazyle około 377 roku złączył w zbiór, zatytułowany *Zarys ascezy*⁴³. Dołączona przedmowa pozwala wnioskować, że wchodziły do niego następujące pisma:

- traktat o sądzie Bożym
- wykład wiary
- wykład na podstawie Pisma Świętego tego, czego „należy się wystrzegać i w czym okazywać szczególną gorliwość”, ponadto wykład obowiązków poszczególnych stanów i kategorii osób (*Reguły moralne*);

⁴² *Mowa* 43,62, przekł. 511. Grzegorz pisze nadto o Bazylim, iż jego „dziełem są klasztory i spisane dla nich reguły” (*Tamże*).

⁴³ Tytuł *Zarys ascezy* (Ὑποτύπωσις ἀσκήσεως) jest potwierdzony w tradycji rękopiśmiennej, zob. J. GRIBOMONT, *Histoire du texte*, 287.

- „wszystkie odpowiedzi, jakich udzieliłem na pytania braci, dotyczące praktykowanej we wspólnocie ascezy, prowadzącej do życia według Pana” (*Asketikon*, podzielony na tak zwane *Reguły dłuższe* i *Reguły krótsze*).

Z pewnością do zbioru wchodziły także: wstęp do *Reguł dłuższych* oraz wstęp do *Reguł krótszych*. Nie wydaje się, aby inne pisma lub mowy ascetyczne, zachowane pod imieniem św. Bazylego Wielkiego, weszły do *Zarysu ascezy*⁴⁴.

Obok zawartości zbioru, problemem jest historia powstania całości kolekcji. Historia jest długa i złożona, podobnie jak dzieje innych dzieł związanych z organizowaniem życia monastycznego. Bazyli nie przyszedł z gotową teorią życia ascetycznego i zakonnego. Tworzył pisma, potem wzbogacał je w miarę doświadczenia. Nie pisał w zaciszu pustynnej celi, ale tworzył na gorąco, żywo reagując na konkretne sprawy, jakie kolejno się pojawiały. Nie tylko sam zbiór, ale nawet poszczególne pisma rozrastały się w miarę gromadzenia się problemów.

Zbiór kształtował się w kilku etapach, wyznaczonych przez kolejno powstające dzieła. Etapy te – idąc za wynikami badań J. Gribomonta⁴⁵ – można określić w następujący sposób.

⁴⁴ Na temat autentyczności innych pism lub mów ascetycznych, zachowanych pod imieniem św. Bazylego Wielkiego, zob. *Clavis*, vol. 2, 2975–2898.

⁴⁵ *Histoire du texte*, 237–332.

Pierwszym pismem ascetycznym Bazylego były *Reguły moralne*, powstałe około 360 roku⁴⁶. Bazyli pisał je jako człowiek świecki (miał co najwyżej stopień lektora), gdy przebywał wraz z Grzegorzem z Nazjanzu w pontyjskiej pustelni. Opublikował je wraz z pismem wstępnym *O sądzie Bożym* oraz, być może, z dzisiejszym rozdziałem 6 *De fide*. Później dołączył dodatkowe pismo wstępne – *O wierze*, napisane około 372 roku.

Zapowiadając *Moralia* w rozdziale 6 *De fide* Bazyli mówi, iż podaje odnośniki umożliwiające odnalezienie tekstów Pisma Świętego. Wskazuje to, iż pierwsza wersja *Reguł* zawierała same wprowadzenia do rozdziałów, natomiast pełne cytaty biblijne dodano w kolejnym ich wydaniu⁴⁷.

Następnym etapem w piśmiennictwie ascetycznym Bazylego było opublikowanie dzieła, które w tradycji bizantyńskiej nosi nazwę *Asketikon*. Ma ono formę pytań i odpowiedzi (*Erotaforkriseis*, *Quaestiones*) i dotyczy zarówno ogólnych problemów życia ascetycznego, jak też organizacji wspólnot monastycznych.

Asketikon miał dwa różne wydania. Pierwsze zawierało 203 pytań – odpowiedzi. To owoc pracy Bazylego w latach około 360–370 wśród wspólnot mniszych w Poncie. Zdobywając przez lata coraz to większy autorytet, wizytował on rozproszone w Poncie wspólnoty ascetów, wygłaszał konferencje, odpowiadał na pytania,

⁴⁶ O datowaniu powstania *Reguł moralnych*, zob. *wyżej*, 23–26.

⁴⁷ O dwóch wydaniach *Reguł moralnych*, zob. J. GRIBOMONT, *Histoire du texte*, 323 i 287.

naświetlał problemy. Odpowiedzi te opublikował około 368 roku (z pewnością jeszcze przed objęciem stolicy biskupiej w 370). Ponieważ w tradycji bizantyńskiej bazylikański zbiór pytań i odpowiedzi nosi nazwę *Asketikon*, pierwsze jego wydanie – dla odróżnienia od wersji późniejszej, poszerzonej – przyjęło określenie: *Mały Asketikon* (*Asceticon Parvum*)⁴⁸.

Znany on jest w łacińskim przekładzie, jakiego około 397 roku dokonał Rufin z Akwilei⁴⁹. Łacińską wersję Rufina długo uważano za powierzchowny, dowolny, dokonany na własną rękę i mało wartościowy skrót czy streszczenie reguł Bazylego. Wykazano jednak, iż Rufin tłumaczył pismo, które nie zachowało się do naszych czasów w wersji oryginalnej, zostało bowiem wyparte z terenu języka greckiego przez wersję późniejszą⁵⁰. Pismo to jednak, poprzez przekład Rufina, wywarło znaczny wpływ na monastycyzm zachodni.

⁴⁸ Określenie *Mały Asketikon* (τὸ μικρὸν ἀσκητικόν) jest wymienione w bizantyńskim *Scholionie* i odnosi się do zbioru odpowiedzi udzielonych na pytania ascetów, jakie Bazyli opublikował, gdy nie był jeszcze biskupem. *Scholion* wydał i omówił J. Gribomont (*Histoire du texte*, 153 i 157).

⁴⁹ Wyd. K. ZELZER: *Basili „Regula”. A Rufino latine versa*, Vin-dobonae 1986.

⁵⁰ Tezę o autentyczności dzieła przetłumaczonego przez Rufina sugerował F. Laun, w: *Die beiden Regeln des Basilius, ihre Echtheit und ihre Entstehung*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 44 (1925), 1–61. Poprawności tej hipotezy dowiódł J. Gribomont, opierając się m.in. na odnalezionych rękopisach syryjskich, które zawierają ten sam tekst *Asketikonu*, jaki jest w przekładzie Rufina (*Histoire du texte*, 95–148).

Mały Asketikon w wersji greckiej zaginął, do *Zarysu ascezy* weszło zaś drugie jego wydanie, tzw. *Wielki Asketikon* (*Asceticon Magnum*). To drugie wydanie *Asketikonu*, opublikowane około 10 lat później i przynajmniej dwa razy dłuższe niż pierwsze, powstało w wyniku wzbogacenia się z biegiem czasu o nowe kwestie rozszerzające zakres wersji pierwotnej. Weszły do niego również niemal wszystkie 203 odpowiedzi *Małego Asketikonu* – zostały one jednak przeredagowane, powiększone lub rozdzielone. Porównując zatem *Mały* i *Wielki Asketikon*, można śledzić ewolucję i dojrzewanie ascetyczno-monastycznych idei Bazylego.

Wielki Asketikon składa się z dwóch części: 55 pytań – odpowiedzi, zwanych *Regułami dłuższymi* oraz 318 pytań – odpowiedzi, nazwanych *Regułami krótszymi*. Dodajmy, że określenie „reguły”, które w wydaniu, jakie sporządził Bazyl, dotyczyło wyłącznie *Reguł moralnych*, pochodzi z tradycji późniejszej.

Około 377 roku Bazyl połączył *Reguły moralne* ze wstępami *O sędzie* i *O wierze* oraz z *Wielkim Asketikonem* i wydał jako jeden wspomniany już zbiór, wysyłając go do mnichów w Poncie, do których nie mógł przybyć osobiście. Do zbioru dołączył jedynie wymieniony wyżej list dedykacyjny.

Zarys ascezy obejmuje więc pisma, które powstały na przestrzeni około dwudziestu lat. Weszły więc do zbioru pierwsze utwory ascetyczne Bazylego, które napisał on wówczas, gdy po powrocie ze studiów i po podróżach do źródeł monastycyzmu przebywał w pustelni nad rzeką Irys. Wszedł również *Wielki Asketikon*, który

biskup Cezarei ukończył w ostatnich latach życia, zawierając w nim dojrzałą teologię życia monastycznego.

2. Charakterystyka poszczególnych pism

Pisma, które weszły do *Zarysu ascezy* tworzą jednorodny i zwarty zbiór, warto jednak scharakteryzować każde z pism oddzielnie.

*a) Pisma wstępne*⁵¹

– *Wstęp do Zarysu ascezy* (*Wstęp 6*)

To krótkie pismo ma formę listu, bądź też, jak nazywają je rękopisy, mowy (*logos*). W klasyfikacji J. Gribomonta nosi nazwę *Wstęp 6* ⁵².

⁵¹ Za J. Gribomontem przyjęto następujące oznaczanie pism wstępnych Bazylego (por. *Clavis*, 2878–2886):

Wstęp 1: wstęp do *Małego Asketikonu*, zachowany w całości w przekładzie łacińskim Rufina (wyd. K. ZELZER, 5–7) oraz w niewydanym rękopisie greckim (zob. *Clavis*, 2878);

Wstęp 2: *List 2* Bazylego, zawierający program życia ascetycznego;

Wstęp 3: obecny wstęp do *Reguł krótszych* (PG 31,1080), w części identyczny ze *Wstępem 1*;

Wstęp 4: wstęp do *Wielkiego Asketikonu*, nazywany też wstępem do *Reguł dłuższych* (PG 31,889–901);

Wstęp 5: *Sermo asceticus*, wątpliwej autentyczności (PG 31, 881–888);

Wstęp 6: *Wstęp do Zarysu ascezy*;

Wstęp 7: *O sądzie Bożym*;

Wstęp 8: *O wierze*.

Wstęp 3, 4, 6, 7 oraz 8 wchodzi do *Zarysu ascezy*.

⁵² O autentyczności *Wstępu 6*, por. J. GRIBOMONT, *Histoire du texte*, 284–287.

Stanowiąc przedmowę do całego *Zarysu ascezy*, podkreśla ono dwie główne myśli tego zbioru: spoczywający na każdym obowiązek pouczenia braci oraz bezwzględną konieczność wypełniania wszystkich bez wyjątku przykazań Bożych. Ponadto wymienia pisma wchodzące do zbioru, co jest cenne dla ustalenia autentyczności pism ascetycznych św. Bazylego.

– *O sądzie Bożym* (Wstęp 7)

Jest to jedno z pierwszych pism Bazylego, powstałe – jak podano wyżej – około 360 roku⁵³. Autor cytował je w swym traktacie *O chrzcie* jako „list o zgodzie”⁵⁴.

Można w nim wyróżnić dwie ze sobą związane części.

Pierwsza (rozd. 1 do połowy rozdz. 4) mówi o jedności. Bazyli opisuje ówczesną bolesną sytuację Kościoła rozdartego niezgodą i sporami. Rozważa następnie przyczynę takiej sytuacji i dochodzi do przekonania, że chrześcijańskim światem zawładnęły ludzkie dążności, umniej-

⁵³ Por. wyżej, 25n. Pismo *O sądzie Bożym* powstało około 360 roku i odzwierciedla sytuację sporów w okresie synodu w Konstantynopolu. Podobna sytuacja jednak – jak stwierdza R. Pouchet – trwała przez lata 60. IV wieku, gdy po wstąpieniu na tron Walensa nasiliły się problemy ariańskie, oraz po 372 roku, w czasie kryzysu eustacjańskiego oraz apolinarystycznego (*Basile le Grand et son univers d'amis*, 199). Traktat nie dotyczy więc jednorazowej sytuacji, dlatego Bazyli włączył go w niezmienionej formie do zbioru *Zarys ascezy*, który stworzył około 377 roku (por. K. KOSCHORKE, *Spuren der alten Liebe*, 48n).

⁵⁴ *O chrzcie* II,5, wyd. U. NERI, SCh 357, 228. Por. J. GRIBOMONT, *Histoire du texte*, 256.

szyło się zaś posłuszeństwo przykazaniom Chrystusa. Prawdziwą przyczyną podziałów i zła jest „nieposłuszeństwo”, które ma wyraźnie charakter niszczący⁵⁵.

W drugiej części (od połowy rozdz. 4 do 8) autor wykazuje na podstawie Starego i Nowego Testamentu, że wszelkie nieposłuszeństwo podlega Bożemu sądowi. Sąd ten dotyka każdego, kto przekroczył choćby jedno przykazanie Pana (świadczą o tym podane przykłady biblijne). Karze podlega zarówno ten, kto popełnia złe czyny – w sposób świadomy lub nieświadomy – jak i ten, kto milczy widząc popełniany grzech (jako przykład podana jest historia Helego), lub sam zaniedbuje czynienie dobra. Bazyli odtrąca pogląd, iż pewne grzechy podlegają karze, inne zaś – nie. „Przyczyną wszelkiego zła” – mówi – jest „przewrotna tradycja ludzka, która naucza unikać niektórych grzechów, inne zaś z obojętnością dopuszcza! Zdaje się ona oburzać gwałtownie przeciwko niektórym grzechom, jak zabójstwo, cudzołóstwo i podobne, a innych nie uważa za zasługujące nawet na prostą naganę, takich jak gniew, obelga, pijaństwo, chciwość i wszystkie inne tego rodzaju wykroczenia”. Jak żaden inny autor przed nim, Bazyli ukazuje niszczącą moc każdego, naj-

⁵⁵ Bazyli myśli nie tylko o rozbiciu zewnętrznym Kościoła, na płaszczyźnie społecznej, ale o braku jedności „ciała Chrystusa”, rozdartego poprzez grzech. O eklezjologii św. Bazylego, zob. P. SCAZZOSO, *Introduzione alla ecclesiologia di san Basilio*, Milano 1975; K. KOSCHORKE, *Spuren der alten Liebe*; R. POUCHET, *Basile le Grand et son univers d'amis*.

mniejszego nawet grzechu i wzywa do zmiany sposobu myślenia i życia⁵⁶.

Na podstawie traktatu *O sądzie Bożym* wykazywano, iż – według Bazylego – wszystkie grzechy są jednakowo ciężkie. Pismo uważano za przejaw surowej moralności biskupa Cezarei lub dopatrywano się w nim wpływów stoickich. Rzeczywiście, stoicy głosili, że nie ma różnicy między większym i mniejszym złem, ponieważ wszystkie występki są jednakowo ciężkie⁵⁷. Bazyli jednakże nie zaprzecza różnicy między grzechami. Podaje jasne rozróżnienie wielkości i ciężkości grzechów, chociaż dodaje, że każda nieprawość zasługuje na jednakową karę. Przyjmuje bowiem kategorie sądu ostatecznego. W dniu Sądu, każdy rodzaj grzechu, czyli nieposłuszeństwa Bogu, nad którym to wykroczeniem nie uzyska przewagi *metanoia*, zostanie ukarany wyłączeniem z Królestwa. Warunkiem

⁵⁶ Traktat *O sądzie Bożym* zapowiada przełom w pojęciu pokuty, oznaczający przejście od pokuty jednorazowej do wielorazowej. W stwierdzeniu, iż każdy grzech, nawet najmniejszy, podlega sądowi Bożemu, kryje się prawda, iż Bóg gotów jest udzielać darów przebaczenia i zbawienia nie tylko wtedy, gdy człowiek otrzymuje odpuszczenie grzechów po raz pierwszy (po chrzcie, który był „pierwszą pokutą” dopuszczano jedynie „drugą pokutę”), ale zawsze, za każdym razem, gdy człowiek się nawraca i szuka u Boga odpuszczenia i darowania win.

⁵⁷ Bazylikańska koncepcja moralności, grzechu oraz pokuty jest jednak ściśle biblijna i różni się od koncepcji stoickich, jak wykazywali: St. GIET, *Le rigorisme de Saint Basile*, *Revue des Sciences Religieuses* 36 (1949), 333–342; E. BAUDRY, *A propos du rigorisme de Saint Basile. Gravité du péché, libération du pécheur*, [w:] *Commandements du Seigneur et libération évangélique*, éd. J. GRIBOMONT, Roma 1977, 139–173.

bowiem wejścia do Królestwa jest całkowite posłuszeństwo woli Pana⁵⁸.

Traktat *O sądzie Bożym* stanowi wstęp do *Reguł moralnych*, w których Bazyli będzie wzywał, aby wypełnić wszystkie bez wyjątku przykazania (12,3), wszystko, co Pan w Ewangelii nakazał (70,7)⁵⁹.

– *O wierze (Wstęp 8)*

Pismo zawiera wyznanie wiary, napisane na usilną prośbę bliżej nieokreślonych adresatów, ale pochodzących zapewne ze środowiska ascetyczno – mniszego. Bazyli wzmiankuje, iż jest przynaglany do pisanja.

O wierze ukazało się w ostatecznej formie około 372 roku⁶⁰, w okresie, gdy powstały pierwsze poważniejsze kontrowersje teologiczne między dwoma liderami życia ascetycznego, dotąd serdecznymi przyjaciółmi, Bazylim i Eustacjuszem, które wywołały mocne poruszenie w środowisku ascetycznym. Ponadto, autor, który głosił

⁵⁸ Por. B. PETRÀ, *L'uguaglianza dei peccati secondo Basilio il Grande*, *Studia moralia* 21 (1983), 239–258. Także w innych pismach Bazyli porusza temat sądu ostatecznego, biorąc pod uwagę głównie jego aspekt moralny i indywidualny, por. M. GIRARDI, *Il giudizio finale nella omiletica di Basilio di Cesarea*, *Augustinianum* 18 (1978), 183–190.

⁵⁹ O związkach wstępu *O sądzie Bożym* i *Reguł moralnych*, zob. P. J. FEDWICK, *A Brief Analysis of Basil's two Prefaces to the Moralia*, [w:] *Mémorial J. Gribomont*, 223–231.

⁶⁰ Data ta, zasugerowana przez J. Gribomonta (*Histoire du texte*, 289), jest podtrzymywana przez innych badaczy, por. R. POUCHET, *Basile le Grand et son univers d'amis*, 337–338; U. Neri, we wstępie do: BASILIO DI CESAREA, *Opere ascetiche*, 13.

powrót do życia zgodnego zasadami Ewangelii, odczuwał potrzebę usprawiedliwienia się, że we wcześniejszych dziełach (zwłaszcza w traktacie *Przeciw Eunomiuszowi*) korzystał ze sposobu myślenia i z terminów właściwych filozofii. Obecnie pragnął podać wyznanie wiary ułożone wyłącznie na podstawie wyrażen występujących w Piśmie Świętym.

W traktacie *O wierze* można wyróżnić następujące części:

- część metodologiczna (rozdz. 1–3), w której Bazyli mówi o języku właściwym dla teologii, o ograniczonym charakterze ludzkiego poznania oraz o niepoznawalności ze strony człowieka tajemnicy Boga. Podaje warunki, od których zależy ludzki postęp na drodze do poznania Boga. Tę pierwszą część pisma, traktującą o sposobie uprawiania teologii trynitarnej, U. Neri słusznie zaliczył „do najlepszych w całej tradycji patrystycznej na ten temat”⁶¹.
- właściwe wyznanie wiary trynitarnej (rozdz. 4). Autor unika w nim wyrażen *homoousios*, *ousia* czy *hypostasis*, które w pewnych kręgach krytykowano jako terminy niebiblijne. Podając wyznanie wiary dba o dosłowną wierność słowu natchnionego Pisma. Wyznanie kończy uwielbieniem w Duchu i w prawdzie Ojca, Syna i Ducha Świętego, według formuły chrzcielnej i misyjnego nakazu Chrystusa.

⁶¹ U. NERI, *tamże*, 14.

- zachęta do wytrwania w wierze i do posłuszeństwa przykazaniom Bożym (rozdz. 5).
- prezentacja *Reguł moralnych* (rozdz. 6), którą autor dodał później, aby łatwiej połączyć oba pisma (rozdziały 1–5 być może stanowiły pierwotnie niezależny list)⁶².

Traktat *O wierze* jest treściowo luźno związany z *Regułami moralnymi*. Stanowi jednak dopełnienie *Reguł*, uzupełniając je wykładem wiary ułożonym na podstawie „natchnionego Pisma”.

b) Reguły moralne

Dzieło składa się z 80 reguł, podzielonych często na mniejsze rozdziały (najwięcej, bo aż 37 rozdziałów zawiera reguła 70.) oraz ułożonych według wyraźnie opracowanego schematu. Reguły 1–69 podają zasady wspólne dla wszystkich chrześcijan, reguły 70–79 – obowiązki specjalne dla każdego stanu. Reguła 80. streszcza i sumuje cechy, jakie winny wyróżniać chrześcijanina. Pierwsze reguły mówią o nawróceniu i pokucie, a ostatnie o zjednoczeniu się z Bogiem, zespalać w ten sposób dwa przeciwległe momenty w życiu ascetycznym⁶³.

Przedstawmy bliżej najbardziej charakterystyczne cechy *Reguł moralnych*, zasługujące na to, by je zaakcentować.

⁶² Por. J. GRIBOMONT, *Histoire du texte*, 288n.

⁶³ Por. H. HUMBERCLAUDE *La doctrine ascétique de saint Basile de Césarée*, Paris 1932, 37.

– *Reguły życia chrześcijańskiego*

W zbiorze pism ascetycznych Bazylego Wielkiego jedynie to pismo jest słusznie określane mianem *reguły*. Nazwa ta (*horos*) pojawia się jako tytuł każdego z osiemdziesięciu rozdziałów, z których składa się dzieło. Ponadto, gdy Bazyli mówił o tym piśmie, zawsze określał je jako *reguły*⁶⁴. Także treść i forma literacka odpowiada dokładnie regułom: każdy rozdział określa w kilku słowach, w formie nakazu lub zakazu, co należy czynić a czego unikać⁶⁵.

Nie należy jednak sugerować się samą nazwą *reguły*, by odnosić to pismo wyłącznie do życia zakonnego. Kto sięgnie do niego, nie znajdzie w nim słów „mnich”, „zakonnik”, czy nawet „asceta”. Kolejne rozdziały mówią natomiast o zadaniach chrześcijanina w ogóle. Bazyli zamierzał „wyłożyć szczegółowo poszczególne obowiązki każdego według stanu i kategorii osób” (*Wstęp do Zarysu ascezy*), i prowadzić do doskonałości wszystkich, „każdego według własnej kolejności” (*Reg. mor.* 70,31). Przedstawił zatem ewangeliczne wymagania wobec tych, którzy głoszą Ewangelię, wobec biskupów, kapłanów, diakonów, a także wobec osób świeckich: mężów i żon, panów i niewolników, rodziców i dzieci, wdów i dziewczyc, żołnierzy i rządzących (*Reg. mor.* 70–79). Nie oznacza to oczywiście, choć nieraz tak sądzono, iż chciał on narzucić duchowość monastyczną całemu Kościołowi lub przekształcić społeczność w jeden wielki klasztor.

⁶⁴ Por. *Wstęp do Zarysu ascezy*; *O wierze* 6.

⁶⁵ Por. J. GRIBOMONT, *Histoire du texte*, 257.

By zrozumieć *Reguły moralne*, należy poczynić dwie uwagi. Po pierwsze, nie należy wiązać słowa *reguła* – byłoby to anachronizmem – wyłącznie z życiem zakonnym, gdyż w IV wieku nie miało ono jeszcze tak ścisłego znaczenia. Po drugie, w dziele można odczytać – niby na fotograficznym negatywie – problemy, jakie stwarzał ruch eustacjański. Nie był to bowiem ruch wyłącznie pustelniczy czy klasztorny. Zmierzał do poruszenia i objęcia wszystkich wiernych, wręcz do reformy całego Kościoła. Kanony z Gangry wyliczają błędne postawy eustacjan wobec rodziny, małżonków, dzieci, dziewic, niewolników, a także kapłanów. Stąd Bazyli przypomni wszystkim chrześcijanom ich prawa i stanowe obowiązki wynikające z nauki Ewangelii i Kościoła. Powstanie kodeks obejmujący całe życie ochrzczonych, chociaż mający wyrażone tendencje ascetyczne.

Nawiązując do podnoszonej wówczas przez środowiska ascetyczne idei reformy Kościoła, Bazyli widzi ją w powrocie do Ewangelii oraz do życia autentycznie chrześcijańskiego. Przypomina, iż wezwanie do doskonałości jest powszechne, wypływa bowiem z przyjęcia zobowiązań chrzcielnych. *Reguły* zamyka on wspaniałą syntezą, określając na podstawie Ewangelii cechy charakterystyczne prawdziwego chrześcijanina: to człowiek wiary i miłości, odrodzony wodą chrztu i Duchem Świętym do życia Bożego, ożywiony Eucharystią, oczyszczony i wyzwolony na duszy i ciele, mający Pana nieustannie przed oczyma.

Dodajmy, iż na początku *Reguł moralnych* pojawia się temat ucieczki od świata. Nie ma on jednak takiego

znaczenia, jakie nadawali mu ojcowie pustyni⁶⁶. Kluczowe jest tu słowo „świat”. Oznacza takie troski ludzkie i sprawy, które są „obce pobożności” (2,1). Chociaż nie są one złe ani zakazane, obciążają jednak człowieka i stanowią przeszkodę w zjednoczeniu się z Bogiem. „Nie może być uczniem Pana, kto namiętnie się przywiązuje do jakiejś rzeczy doczesnej” – głosi Bazyli (2,3). Ideę rezygnacji z ziemskich przywiązań łączy z wezwaniem do nawrócenia się. Dlatego proponuje wyrzeczenie się „świata” nie tylko pustelnikom, ale wszystkim ludziom, także tym, którzy żyją, jak mówimy, „w świecie”.

Biskup Cezarei włączył owe „reguły życia chrześcijańskiego” do *Zarysu ascezy*, który przesłał, jak się wydaje, do środowisk monastycznych. Nie potrzebował jednak tworzyć osobnego programu dla życia zakonnego. Mnich i asceta ma być także, a może przede wszystkim, autentycznym chrześcijaninem, który żyje Ewangelią.

– *Ewangelia jedyną regułą*

Ideą, która łączy *Reguły moralne* oraz pisma wstępne *O sądzie*, i *O wierze* jest wezwanie do pełnego i ścisłego wypełniania przykazań Bożych objawionych w „natchnionym Piśmie”. *Reguły* są właściwie antologią cytatów wybranych z Ewangelii i Listów Pawłowych. Bazyli pozwala mówić całkowicie Słowu Bożemu, sam się niejako wycofuje. Nie podaje żadnego komentarza, mającego słowo Boże złagodzić, odebrać mu moc i twardość wy-

⁶⁶ Zob. J. GRIBOMONT, *Le renoncement au monde dans l'idéal ascétique de saint Basile*, [w:] Tenże, *Mélanges*, 322–363.

magań. Nie zamierza też pisać własnej reguły, innej niż Ewangelia.

Nie powinno pytać się chrześcijanina, dlaczego odwołuje się do Pisma Świętego. Ale gdy traktuje to jako żelazną zasadę oraz apel skierowany do innych, muszą istnieć ku temu szczególne powody. Można je określić w sposób następujący. Po pierwsze, ruch monastyczny od początku, od św. Antoniego i św. Pachomiusza, szukał podstaw biblijnych. Związany był z odnowieniem znaczenia Pisma Świętego. Głosił powrót do maksymalizmu ewangelicznego pierwszych chrześcijan i nawiązywał do zasad życia pierwszej gminy jerozolimskiej. Dzięki temu monastycyzm był ciągle „znakiem sprzeciwu” dla świata. Bazyli pozostawał w tym nurcie, a idea powrotu do Ewangelii osiągnęła u niego punkt kulminacyjny, stała się wyraźna i świadoma.

Ponadto, liczyło się doświadczenie wewnętrzne Bazylego. To Ewangelia – wyznaje – doprowadziła go do poznania prawdy, a dzięki niej został wyrwany z pogańskiego błędu (*O sądzie* 1). Ponownie odkrył wartość Pisma Świętego, gdy zdecydował się na „życie według Ewangelii”, w której widział pierwszą i podstawową regułę życia.

Wreszcie, Bazyli szukał w Piśmie Świętym lekarstwa na bolączki swoich czasów. W nim młody asceta widział jedyną autentyczną normę wśród indywidualizmu i subiektywnych odchyłeń, jakie przejawiał entuzjastyczny ruch ascetów. Inne ówczesne choroby, spowodowane odejściem od Ewangelii, to: spory, rozdzierające Kościół oraz powierzchowne zracjonalizowanie chrześcijaństwa, jakie odnajdujemy w szerzącym się wówczas arianizmie.

Wymienione okoliczności kazały Bazylemu głosić powrót do Ewangelii i widzieć w niej jedyną regułę wiary oraz życia autentycznie chrześcijańskiego. Dlatego w swoich pismach nieustannie powracał on do tematu całkowitego posłuszeństwa Słowu i przykazaniom Bożym⁶⁷. Mniej mówił o praktykowaniu cnót czy doskonaleniu siebie, wzywał natomiast, by poddać się regule tworzonej przez Pismo Święte.

„Życie Ewangelią” pozostało główną zasadą duchowości bazylikańskiej i bazylikańską drogą do świętości.

– *Pismo Święte w Regułach moralnych*

Reguły moralne są właściwie antologią cytatów biblijnych, ułożonych według poszczególnych tematów. Zamiar dzieła autor określił w sposób następujący: „To, co dotychczas znajduje się rozproszone w wielu miejscach Nowego Testamentu, mówiąc o tym, co zakazane lub nakazane, w miarę naszych możliwości usiłowaliśmy zebrać – dla dogodniejszego korzystania – w zwięzłe reguły” (*O wierze* 6). Wspomniano już, że Bazyli od młodości zdobył dobrą znajomość Biblii. W pierwszych latach pobytu w pustelni uczył się studiując dzieła Orygenesesa – świadczą o tym *Filokalia* – podejścia metodologicznego, jak rozumieć i interpretować Pismo Święte. Dlatego *Reguły moralne*, chociaż są dziełem młodego ascety, stanowią utwór dojrzały.

⁶⁷ W *Regułach moralnych* Bazyli mówi jedynie o posłuszeństwie Słowu i przykazaniom Bożym. O posłuszeństwie zakonnym będzie mówił dopiero w *Asketikonie*. Zob. J. GRIBOMONT, *Obéissance et Évangile selon saint Basile le Grand*, [w:] Tenże, *Mélanges*, 270–293.

Co szczególnie interesuje św. Bazylego w Piśmie Świętym? Na jakie teksty najchętniej się powołuje? Jakie księgi cytuje najczęściej?

Zgodnie z intencjami utworu, pierwszeństwo miały teksty związane z ascezą, duchowością i zasadami moralnymi. Bazyli podaje więc fragmenty Pisma Świętego mówiące o nawróceniu, grzechu, przemianie życia, o modlitwie, wyrzeczeniu, miłości. Nadto, jak wiadomo, autor dążył do unormowania żywołowo rozwijającego się ruchu ascetycznego, dlatego w swoim dziele przywołał wszystkie biblijne teksty traktujące o potrzebie jedności, o porządku, dyscyplinie, łądnie, wreszcie o organizacji życia kościelnego. Zebrał także teksty przypominające zasady życia każdego stanu chrześcijan w Kościele i w świecie, nie wyłączając stanu żołnierskiego i niewolniczego. Natomiast nie uwzględniał perykop dogmatycznych, mówiących o Chrystusie Mesjaszu, Synu Bożym, o Trójcy Świętej, o Odkupicielu, itd.

Jak obliczył J. Gribomont, na 1542 wiersze Pisma Świętego zamieszczone w *Regułach moralnych* aż 791 (ponad 51%) przypada na Ewangelie⁶⁸. Można więc stwierdzić, iż stanowią one podstawę dzieła i są najczęściej cytowane. Szeroko została uwzględniona Ewangelia według św. Mateusza (406 wierszy), zwłaszcza fragmenty jej długich mów, np. Kazanie na Górze, mowa misyjna oraz

⁶⁸ Zob. J. GRIBOMONT, *Les Règles Morales de saint Basile et le Nouveau Testament*, [w:] Tenże, *Mélanges*, 146–156; Tenże, *Le paulinisme de saint Basile*, tamże, 191–208. Z tych dwóch artykułów J. Gribomonta została zaczerpnięta statystyka cytatów biblijnych zawartych w *Regułach moralnych*, podana w niniejszym rozdziale.

mowa do uczniów z rozdziału 18, mówiąca o zasadach życia w społeczności. Z Ewangelii Łukasza (206 wierszy) pochodzą fragmenty mówiące zwłaszcza o ubóstwie i modlitwie. Z Ewangelii według św. Jana, zwanej „ewangelia duchową”, Bazyli wybrał wersety mówiące o życiu nadprzyrodzonym, o chrzcie oraz o miłości i jedności. Jeżeli Ewangelie Mateusza, Łukasza i Jana są najbardziej cytowanymi księgami Nowego Testamentu, to niewiele miejsca zajmuje w dziele Ewangelia według św. Marka (tylko 30 wierszy), która, jak wiadomo, zawiera najmniej mów i tekstów parenetycznych. Z Ewangelii Bazyli cytuje głównie mowy, ale uwzględnia także niektóre przypowieści, np. o dziesięciu pannach, o ziarnie, o talentach, o drzewie figowym, o zabłąkanej owcy, o faryzeuszu i celniku. Cytuje również opisy zdarzeń i cudów, np. perykopy o uzdrowieniach, o rozmnożeniu chleba czy umyciu nóg apostołom.

Poza Ewangelią, autor *Reguł* chętnie korzysta z listów św. Pawła. J. Gribomont mówi nawet o „paulinizmie” św. Bazylego⁶⁹. Na 1542 wersety biblijne zamieszczone w tym dziele – 636 (ok. 41%) pochodzi „z Apostoła”. Szczególne miejsce zajmują parenetyczne części listów, które normują zasady życia w gminach, wzywają do posłuszeństwa i uległości apostołom, do zachowania ładu i spokoju, do wierności „zdrowej nauce” oraz podkreślają rolę jedności z Chrystusem. Św. Bazyli cytuje niemal połowę (48,3%) 1 Listu do Tesaloniczan

⁶⁹ J. GRIBOMONT, *Le paulinisme de saint Basile*, [w:] Tenże, *Mélanges*, 191–208.

i ok. 40% tekstu trzech Listów pasterskich, tj. 1 i 2 Listu do Tymoteusza i Listu do Tytusa. Świadczy to o ważności, jaką listy te posiadają w ascetyczno-moralnej nauce naszego autora. Natomiast tylko raz został zacytowany List do Hebrajczyków.

Święty Bazyli nie uwzględnił w swoim dziele Apokalipsy św. Jana ani tzw. Listów Katolickich. Zamierzał jednak podać także cytaty ze Starego Testamentu. Jak mówi, nie pozwolił mu na to brak czasu (por. *O wierze* 6).

Czy *Reguły moralne* dokładnie cytują Pismo Święte? Trudno jest obecnie na to pytanie odpowiedzieć. Po pierwsze dlatego, że w pierwszej wersji *Reguł* nie były podane teksty biblijne, a jedynie odnośniki. „Do każdej reguły – pisze Bazyli – dodajemy także numery odpowiednich biblijnych rozdziałów: bądź z Ewangelii, bądź z Apostoła, bądź z Dziejów Apostolskich. W ten sposób czytelnik danej reguły, widząc podany przy niej, przykład, numer pierwszy lub drugi, może wziąć samo Pismo, odszukać podane rozdziały i odnaleźć tekst, na którym reguła się opiera” (*O wierze* 6). Część wspomnianych cyfr znajduje się na marginesach zachowanych manuskryptów, co pozwala odtworzyć skądinąd, starożytny podział na rozdziały⁷⁰. Teksty Pisma Świętego zostały więc dopisane później, prawdopodobnie przez samego Bazylego, albo też, na jego polecenie, przez mnichów.

Po drugie, nie mamy wydania krytycznego *Reguł moralnych*. Tekst wydany przez Maurynów, zawarty w *Patro-*

⁷⁰ Por. J. GRIBOMONT, *Les Règles Morales de Saint Basile et le Nouveau Testament*, [w:] Tenże, *Mélanges*, 152.

logia graeca jest np. krótszy niż w innych znanych rękopisach. Dlatego nie można wyciągać zbyt daleko idących wniosków z faktu, że w podanym fragmencie brakuje jakiegoś słowa, albo też, że cytaty są urwane, niekiedy nawet w znaczącym miejscu, lub kończą się słowami: „i tak dalej”.

Przedstawiona wyżej systematyka cytatów biblijnych nie jest bez znaczenia. *Reguły moralne* były używane bowiem jako zbiór cytatów biblijnych (tzw. „testimonia”), służący potrzebom apostołstwa monastycznego. Jest faktem, że prawie wszystkie cytaty zamieszczone później w *Asketikonie* znajdowały się w *Moraliach*⁷¹. Według U. Neri, *Reguły* mogły też służyć jako zbiór cytatów dla bazylikańskiego traktatu *O chrzcie*⁷².

Dalsza część *Zarysu ascezy*, czyli *Reguły dłuższe* i *Reguły krótsze*, będzie przedstawiona w drugim tomie *Pism ascetycznych* św. Bazylego.

3. Uwagi do przekładu

Wstęp do Zarysu ascezy tłumaczono na podstawie wydania krytycznego J. Gribomonta (*Histoire du texte*, 279–282), pisma: *O sędzie Bożym*, *O wierze* i *Reguły moralne* – na podstawie wydania Maurynów, zawartego w PG 31,653–869⁷³.

⁷¹ Zob. J. GRIBOMONT, *Histoire du texte*, 232.

⁷² Zob. BASILIO DI CESAREA, *Il Battesimo, testo, traduzione, introduzione e commento a cura di U. Neri*, Brescia 1979, 46.

⁷³ Lepsze (ale trudno dostępne) wydanie dzieł Bazylego Wielkiego: Basileios ho Megas, BEP 53, wyd. E.D. MOUTSOULAS, Ateny

Wymienione cztery utwory nie były tłumaczone na język polski. Dodajmy, że XVII-wieczny przekład pism ascetycznych św. Bazylego, jakiego dokonał Teofil Rutka, zawierał następujące dzieła: *Reguły dłuższe*, *Reguły krótsze*, *Konstytucje zakonne* oraz kilka mów ascetycznych⁷⁴.

Cytaty z Pisma Świętego podaję za przekładem *Biblii Tysiąclecia* (ST – wyd. 3 poprawione, 1980; NT – wyd. 6 przejrzane, 1982). Ponieważ Bazyli korzystał z *Septuaginty*, dlatego cytaty ze Starego Testamentu należało tłumaczyć z tekstu jego pism; starałem się jednak nie oddalać zbytnio – na ile pozwalała wierność oryginałowi – od szaty słownej przekładu *Biblii Tysiąclecia*.

Podstawę niniejszego tomu pism ascetycznych św. Bazylego stanowi praca licencjacka pt. „*Reguły moralne*” św. Bazylego jako dzieło biblijno-ascetyczne, którą napisałem na seminarium patrystycznym ks. prof. dra hab. Marka Starowieyskiego w Wyższym Metropolitalnym Seminarium Duchownym i przedstawiłem w 1987 roku na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie.

1976 (*O sędzie Bożym*, 13–23; *O wierze*, 24–30 i *Reguły moralne*, 33–131). Na wydanie krytyczne bazylikańskich pism ascetycznych należy jednak jeszcze czekać. Przygotowanie takiego wydania, któremu drogę od dawna torowały prace J. Gribomonta, zapowiada – w długofalowym planie – Instytut *Sources chrétiennes* w Lyonie.

⁷⁴ Por. S. Bazylisz Wielki *życia zakonnego w Cerkwi Świętej Wschodniej Patriarcha y Fundator, przedtym w prawach zakonnych greckim, łacińskim i słowiańskim, a teraz polskim językiem i drukiem świata za dozwoleńiem starszych pokazany*. Tłum. i wyd. TEOFIL RUTKA, Kalisz 1686.